

REGIONALNA TURISTIČKA SARADNJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA I GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA

REGIONAL TOURISM COOPERATION OF WEST BALKAN COUNTRIES AND GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Miloš D. Lutovac*

Milena Lutovac**

Sažetak: U tranzicionom procesu zemalja Zapadnog Balkana od centralno-planskog ka tržišnom ekonomskom sistemu i njihovom pristupanju EU turizam je nominalno samo jedan od segmenata ekonomije čije funkcionisanje treba postaviti u novi ekonomski ambijent, odnosno uskladiti ga sa trenutnom svetskom ekonomskom krizom. Neophodan je koncept integralnog turističkog razvoja koji će u sve većoj meri uvažavati potrebu održivog razvoja turizma. Zemlje Zapadnog Balkana koje pretenduju na članstvo u EU moraju da slede ovakav model turističkog razvoja. Zajedničko iskustvo zemalja Zapadnog Balkana nesumnjivo pokazuje da je, uprkos njihovim ekonomskim i kulturnim nasleđima, prvenstveni cilj ostvarivanje usaglašenog regionalnog razvoja turizma, kao važnog činioca održivog razvoja ekonomije u globalu. Investicijama u turizam mora se posvetiti posebna pažnja, jer je reč o sektoru od strateške važnosti.

Ključne reči: turizam, razvoj, svetska ekonomska kriza, privreda, zemlje Zapadnog Balkana.

Abstract: In the transitional process of the West Balkan countries from the centrally-planning system to market-driven system as well as in the process of the admittance of these countries to the European Union, the tourism represents one of the economic segments the functioning of which should be fit into the new economic environment, i.e. harmonized with the current economic crisis. It is necessary to develop a concept of the new integrated tourist development that will reflect the necessity for the sustainable development of tourism. West Balkan countries that strive towards EU membership must follow such model of tourist development. Mutual experience from these countries certainly shows that despite the differences in their economic and cultural heritage they all consider harmonized growth of the tourism as a key objective because it is the key factor for the development of the sustainable economic development. Special attention should be paid to investments in tourism, because this represents a sector of great strategic significance.

Key words: tourism, development, world economic crisis, economy, West Balkan countries.

Uvod

Savremeni svet karakteriše velika brzina transformacionih procesa, kako na nivoima država, tako i na nivou globalne zajednice. Ovo potvrđuje i pojava svetske ekonomske krize, koja se iz Sjedinjenih Američkih Država u talasima prelila najpre na zemlje Evropske unije, a potom i države Jugoistočne Evrope, Rusku Federaciju, Kinu i ostatak sveta. Globalna finansijska kriza s jeseni 2008. godine izbila je u žižu svetske javnosti, više nego bilo koji događaj. Ne zna se da li o tekućoj krizi više raspravljaju ekonomisti, političari, sociolozi, turizmolozi ili filozofi. Analiziraju se njeni aspekti, a sa različitih mesta zahtevaju se promene u funkcionisanju finansijskog sektora, međunarodnih finansijskih organizacija i državnih politika.

* mr Miloš D. Lutovac, predavač, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad, Srbija, e-mail: milenalutovac@yahoo.com

** Milena Lutovac, ekonomista

Jasno je, dakle da će navedena kriza doprineti i pojavi brojnih socijalno-ekonomskih problema u zemljama u tranziciji (poput zemalja Zapadnog Balkana), kao i u zemljama u razvoju.¹

Globalizacija i održiv razvoj zauzimaju danas prioritetna mesta na međunarodnoj agendi.² Reč je o atraktivnim i povezanim temama koje pokrivaju čitav niz važnih pitanja, kao što su: privredni rast i razvoj, siromaštvo, raspodela dohotka, razvojna kooperacija, obrazovanje, turizam. Zato se u uslovima globalizacije rađaju globalne ideje o razvoju. Takav je i koncept razvoja zasnovan na turizmu, koji pretenduje da bude univerzalna razvojna paradigma, relevantna za sve zemlje jadranskog regiona, odnosno države Zapadnog Balkana. Radi se o novom pristupu razvoju, koji se bitno razlikuje od, još uvek, dominantne paradigme konvencionalnog razvoja.

Značaj ovog proučavanja je dakle, iznalaženje mogućnosti „novog” tržišnog pristupa turizmu u zemljama Zapadnog Balkana, u uslovima svetske ekonomske krize i istovremeno prilagođavanje evropskim i svetskim standardima, koje proizilazi iz činjenice da su savremene turističke metode istovremeno i takozvane „tehnologije znanja”. Korišćenje evropskih i svetskih standarda kao i novih metoda u turizmu država Zapadnog Balkana znači planirati, organizovati, upravljati i kontrolisati, transferisati, implementirati ih u naše društvo. To je danas kompleksan, interdisciplinaran, pa možemo slobodno reći i visokosofisticiran proces, koji evoluira u skladu sa razvojem turističko-ekonomskih saznanja, teorije i prakse.

U sadašnjem vremenu, domenu turizma posvećuje se posebna pažnja, želeći time da se pokaže da je on okosnica razvoja savremenog društva u celini, kao i svih njegovih segmenata pojedinačno. Prema tome, na ovom planu ni jedna država Zapadnog Balkana ne može da ostane po strani, makar u delu aplikativnih metoda i razvojnih istraživanja, ako već nije u stanju da doprinese fundamentalnim rezultatima.³ Turizam jeste jedan od bitnih faktora efektivnosti, privrednog rasta i razvoja. Kao takav, turizam predstavlja najveće prirodno, pa možemo slobodno reći i društveno dobro samo po sebi u svim zemljama Zapadnog Balkana.

Dakle, turističku delatnost možemo označiti kao organizovanu aktivnost u kojoj se danas, u vreme globalne ekonomske krize, stvara kapital kao najznačajniji činilac ubrzanog rasta i razvoja privreda zemalja Zapadnog Balkana. Kad ovo kažemo imamo u vidu strateško opredeljenje svih država Zapadnog Balkana da razvijaju privredu zasnovanu na znanju, turističkoj konkurentnosti i socijalnoj odgovornosti države.

Regionalna saradnja zemalja Zapadnog Balkana

Novi svetski poredak, koji se ogleda u globalizaciji ekonomskih tokova i stvaranju novih integracija, neizbežna je činjenica koju treba imati u vidu pri razmatranju pitanja regionalne saradnje zemalja Zapadnog Balkana.

Iako joj geografski pripada, zapadni Balkan u celini nije integralni deo ni političkog ni ekonomskog prostora Evrope. Dešavanja iz dvadesetog veka, prvobitna zatvorenost komunističkog, a kasnije i socijalističkog sistema prema kapitalističkoj evropskoj privredi, raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije praćen građanskim ratom i nastankom novih država, dovele su Balkan u sporedni položaj u odnosu na savremenu evropsku integraciju. Ulazak u evropske integracije podrazumevao bi unapređenje institucionalnih okvira i mehanizama zasnovanih na tržišnom povezivanju privreda, a samim tim i povećanje ekonomske efikasnosti. Zemlje koje pripadaju Zapadnom Balkanu su manje i srednje zemlje koje se mogu uspešno i efikasno razvijati samo uključivanjem u regionalne ekonomske integracije i korišćenjem efekata širenja tržišta i konkurencije.

¹ Lutovac (2009: 55)

² Jovanović, Gavrilović (2008: 91)

³ Bakić (2002: 30–33)

Nakon prestanka ratova na prostoru bivše SFRJ počeo je novi period ekonomske saradnje. Velikom zaslugom evropskih i regionalnih projekata i inicijativa, integracioni procesi na nivou zemalja Zapadnog Balkana rade da se ubrzanim tempom prevaziđe nasleđena prošlost. Iako učestvuju u većini integracionih sporazuma, države u okruženju nastoje da bilateralnom saradnjom oporave svoju privredu. Takođe, započeti su veliki projekti razvoja balkanskih država kako bi ispunile uslov za pripajanje Evropskoj uniji.⁴ Pošto znamo da je integrisanost zemalja Zapadnog Balkana u EU još uvek dosta neizvesna, kao jedno od rešenja je identifikovano formiranje regionalne integracije ovih zemalja kao međufaza ka njihovom potpunom pripajanju Evropskoj uniji.

Prevashodno liberalizacijom trgovine i turizma podsticala bi se privredna saradnja što bi dovelo do većeg obima trgovine, turizma, priliva stranih investicija i većeg privrednog rasta.

Takođe na ovaj način bi se stvorili uslovi za povećanje konkurentnosti nacionalnih privreda ovih zemalja. Na kraju možemo slobodno reći da efikasno funkcionisanje regionalne integracije može poslužiti kao neka vrsta testa političke i ekonomske spremnosti datih država za uključivanje u Evropsku uniju.

Regionalna saradnja i međukomšijski odnosi u regionu Zapadnog Balkana, još su pod uticajem nasleđa iz prethodnih decenija. Međutim, od izuzetnog je značaja, da sve zemlje Zapadnog Balkana jačaju svoj demokratski potencijal i sve teže istom cilju tj. unapređivanju odnosa sa Evropskom unijom. Zato je perspektiva članstva u EU i napredak zemalja ovog regiona prema njoj najbolji pokretač i pravac razvoja, a i garant dobrosusedskih odnosa među samim zemljama.

Regionalna saradnja između država Zapadnog Balkana ostvaruje se kroz više oblika, među kojima su dva najzastupljenija: institucionalni i funkcionalni. Opet svaki od njih možemo podeliti na: multilateralni i bilateralni, institucionalni i sektorski, kao i horizontalni i funkcionalni.

Što se tiče multilateralnog povezivanja Jugoistočna Evropa se povezuje u sledeće integracije:

- evroatlanski i globalni procesi (Savet Evrope, NATO, UN);
- procesi usmereni na samu teritoriju Balkana (Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope, Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Inicijativa za saradnju u Jugoistočnoj Evropi);
- procesi usmereni ka okolnim regionima, sa drugim promoterima integracije, ali uz uključivanje većine balkanskih zemalja (Centralnoevropska inicijativa, Proces podunavske saradnje, Jadransko-jonska inicijativa, Crnomorska ekonomska saradnja, Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini).

U okviru evroatlanskih procesa, zemlje Zapadnog Balkana povezuju se ujednačavajući svoje politike, institucije i zakonodavstva. Za države Zapadnog Balkana tj. bivše jugoslovenske republike, bez Slovenije, sa Albanijom, uspostavljen je poseban vid stabilizacije i pridruživanja EU. Bilateralna institucionalna saradnja obuhvata sporazume i ugovore iz oblasti ekonomije, infrastrukture, nauke, obrazovanja, kulture, sporta, turizma itd. Posebno su značajni sporazumi o izbegavanju dvostrukog oporezivanja, uzajamnoj zaštiti investicija i slobodnoj trgovini.⁵ Takođe, sektorsko povezivanje se odvija u više oblasti, među kojima su najznačajnije: spoljna trgovina (ugovori o liberalizaciji), turizam (bezvizni režim kretanja stanovnika u regionu), formiranje zajedničkog tržišta električne energije, saradnja u oblasti saobraćajne infrastrukture, stvaranje zajedničkog investicionog prostora (usaglašavanje zakonodavstva), zajednička borba protiv organizo-

⁴ Podrobnije videti: <http://encyclopedia.farlex.com/CEFTA+2006>>>CentralEuropeanFreeTradeAgreement, 04/03/2009.

⁵ Bjelić (2008: 429–443)

vanog kriminala. Ovde je uglavnom reč o prihvatanju međunarodnih obaveza i međudržavnim aranžmanima multilateralnog-regionalnog karaktera, ali su u pitanju sektori koji predstavljaju funkcionalne veze među državama u regionu.⁶

Kao ključne faze u podsticanju slobodne trgovine i turizma u regionu Zapadnog Balkana možemo izdvojiti sledeće:

- potpisivanje Memoranduma o razumevanju o trgovinskoj, turističkoj i ekonomskoj liberalizaciji u regionu 2001. godine;
- potpisivanje više od trideset dva bilateralna sporazuma o slobodnoj trgovini;
- potpisivanje novog Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini – CEFTA 2006.

Iako postoje otežavajuće okolnosti i razne prepreke na putu razvoja zemalja Zapadnog Balkana, većina zemalja je napravila vidni pomak. Zemlje ovog regiona se bore da uspešno sprovedu reformu privrede i izgrade savremena ekonomska društva. Uspostavljanje dobrih ekonomskih odnosa na prostoru Zapadnog Balkana predstavlja jedan od najvećih izazova za privrede svih država pomenutog regiona.

Turistička infrastrukturna podrška razvoju regiona Zapadni Balkan

Globalizam modernog sveta karakteriše se mrežom koja povezuje zemlje, kapitale, institucije i ljude u međuzavisnu internacionalnu privredu sa liberalizovanom svetskom trgovinom, turizmom, rastućim direktnim stranim investicijama, kao i globalnim viđenjem tržišne konkurencije. Efikasnost podsticanja regionalnog turističkog razvoja i konkurencije, u nastavku ćemo razmotriti sa stanovišta mogućnosti primene na različite teritorijalne jedinice Zapadnog Balkana, a posebno ćemo ukazati na one čiji potencijalni efekti mogu biti veći u regionima gde je opšti nivo razvijenosti značajnije ispod proseka država JIE.

Uopšte uzeto, polazimo od toga da se kao povoljni uslovi za regionalni turistički razvoj prvenstveno imaju u vidu – infrastrukturna privlačnost, unapređenje mogućnosti za zapošljavanje ili šire uzeto povoljne okolnosti što pored zapošljenja, podrazumevaju dobre pretpostavke za život ljudi i vođenje poslovnih aktivnosti. Davanje finansijskih infrastrukturnih podsticaja turističkoj delatnosti neki autori smatraju veoma značajnim za regionalni turistički razvoj Zapadnog Balkana iz jednog ili drugog razloga, a otvoreno je pitanje mehanizma putem kojih se turistički infrastrukturni podsticaji pretvaraju u regionalni razvoj.⁷ Oni koji se opredeljuju za poreske olakšice i infrastrukturne podsticaje turističkoj delatnosti kao značajne mehanizme podrške regionalnom turističkom razvoju, uzimaju da su društveni efekti veći od privatnih troškova, pa se zato zalažu da se na osnovu toga opravdava njihovo subvencionisanje. Ovde se takođe misli i na društveni i ekonomski značaj turizma. Kada je reč o društvenom značaju turizma, imaju se u vidu razni uticaji koje turizam širi u ovoj sferi. A to su kulturni, obrazovni, zdravstveni, bolje razumevanje među ljudima iz različitih zemalja. Upravo bi zbog ovih činjenica bilo pogrešno pri izučavanju ekonomskog značaja turizma zanemariti njegovu društvenu i političku ulogu, tim pre što pomenuti širi značaj turizma utiče na kraju i na njegove ekonomske efekte.⁸

Na drugoj strani, ovi autori procenjuju da primenjeni mehanizam infrastrukturnih podsticaja koji se materijalizuju kroz uspešno aktiviranje novoizgrađenih kapaciteta i dovode do regionalnog turističkog razvoja, u svom daljem delovanju pokazuju manju sklonost prema promeni lokacije. Sem toga, infrastrukturne investicije u turističku delatnost izazivaju još neke dodatne efekte, od kojih su svakako veoma značajni – di-

⁶ Bjelić (2008: 460–502)

⁷ Bartik (1991: 79)

⁸ Theobald (2005: 28–34)

rektno ili indirektno povećanje zaposlenosti.⁹ Investiranje u telekomunikacije, na primer, povećaće tražnju za turističkim uslugama koje se koriste za njihovu izgradnju/stvaranje, ali će jednovremeno porasti ukupan nacionalni proizvod, odnosno zaposlenost.

U primeni navedenih mehanizama, naravno, postoje i određene opasnosti, posebno ukoliko se ima u vidu celina regiona Zapadni Balkan i mogućnosti da sve države regiona međusobno oštro konkurišu, prvenstveno različitim vrstama podsticaja. Ukoliko to pređe određenu granicu, može biti ugrožena sposobnost nekih teritorijalnih segmenata da finansijski obezbeđuju izgradnju ukupne turističke i ekonomske infrastrukture. Opredeljujući se za neko od prikazanih rešenja koje bi se moglo primeniti u ekonomskoj stvarnosti zemalja Zapadnog Balkana, valja primetiti da je u pitanju region sa dosta malih država, na niskom nivou društvene i ekonomske razvijenosti, sa još uvek nezavršenim procesom tranzicije, fenomenom koji postepeno ali detaljno menja sve do sada postignuto, što zahteva posebnu obazrivost u izboru i primeni raznovrsnih ekonomskih političkih mera.¹⁰

Sa svoje strane, primena podsticaja u turističkoj delatnosti može biti usmerena na sve investitore koji su spremni da svoje nove turističke kapacitete lociraju u izabranim tačkama zemalja Zapadnog Balkana. To uopšte uzev doprinosi povećanju ekonomske aktivnosti, najpre u fazi gradnje novih turističkih objekata i instaliranja opreme, a po njihovom aktiviranju, trajnom zapošljavanju potrebnog broja radnika i povećanoj ponudi usluga koje stvaraju. U tom slučaju se vrši diverzifikacija (razgranavanje) i uvećanje obima ekonomske aktivnosti na datom, za to opredeljenom prostoru. Teritorijalna koncentracija omogućuje njihovo međusobno povezivanje, zatim podsticanje kroz različite mehanizme, potom uspostavljanje odnosa sa ostalim tačkama rasta unutar regiona – država Jugoistočne Evrope, odnosno uključivanje u celinu privrede Evropske unije, pa i šire.¹¹

Položaj i perspektive razvoja turizma zemalja Zapadnog Balkana

Za globalno sagledavanje mesta Evrope u međunarodnom turizmu, važno je ukazati na njenu inicijativnu ulogu, tj. regiona kao izvora tražnje u svetskom turizmu. Evropa ima dominantnu poziciju u međunarodnom turizmu kao receptivni i inicijativni turistički region. Svima nam je dobro poznato da je Svetska turistička organizacija (WTO) dala projekciju razvoja međunarodnog turizma u svetu do 2020. godine. Pri ovome, 1995. godina je uzeta kao bazna, a predviđanja su data za 2000, 2010. i 2020. godinu. Pored globalnih predviđanja očekivanog turističkog prometa za svet i najvažnije regione, data su očekivanja i za pojedine subregione kao i neke najvažnije turističke zemlje.

U ovom delu našeg rada daćemo predviđanja za pojedine subregione Evrope, odnosno za države Jugoistočne Evrope. Predviđa se nastavak povoljne razvojne tendencije turizma Evrope i u narednih 10 odnosno 20 godina. Pri ovome, za tri subregiona (Centralno–Istočni, Severni i Istočno–Mediterranski) predviđa se povoljniji razvoj od proseka, a za dva subregiona (Zapadni i Južni) nepovoljniji razvoj.

Zemlje Centralno–Istočne Evrope imaće najdinamičniji razvoj, što bi im omogućilo da u 2020. godini ostvare 223,3 miliona turista i na taj način sa učešćem od 31,1% postanu najvažniji region Evrope. U odnosu na stanje iz 1995. godine oni bi povećali svoje učešće do 2020. godine za 7,8%. Slična je situacija i sa zemljama Južne Evrope koje bi sa 27,7% učešća u 1995. godini došle na 24,7% u 2020. godini. Svoje učešće bi povećale i zemlje Istočno–Mediterranskog područja za 1,5%.¹²

⁹ Sridhar (2005: 124)

¹⁰ Devetaković (2003: 102–108)

¹¹ Devetaković (2009: 38)

¹² Unković, Zečević (2007: 270)

Zapadni Balkan obuhvata sledeće države: Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Albanija. Pomenute države nalaze se na drugom mestu turističkih subregiona Evrope. One beleže povoljnu razvojnu tendenciju u periodu od 1990. do 2010. godine. Kod prihoda od turizma, ovaj region je ostvario bolje rezultate od evropskog proseka kao i proseka Zapadne i Severne Evrope. Predviđa se nastavak povoljne razvojne tendencije i do 2020. godine, ali sa nešto nižim intenzitetom rasta, s obzirom da se sada nalazimo u periodu globalne ekonomske krize.

U analizama koje sprovodi Svetska turistička organizacija (WTO), kad je reč o perspektivama razvoja turizma Zapadnog Balkana predviđa se nastavak povoljne razvojne tendencije i u narednih 10 godina, ali sa nešto nižim intenzitetom rasta u odnosu na zemlje Južne Evrope (Španija, Portugalija, Grčka) sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 1,5 do 1,8%.¹³

Perspektive razvoja turizma Zapadnog Balkana treba posmatrati u sklopu dinamike privrednog razvoja celog regiona. Sa tog stanovišta, periodizacija u razvoju turizma treba da bude usklađena sa karakterističnim etapama razvoja. Međutim, polazeći od istaknutih karakteristika turizma kao privredne delatnosti i karakteristika turističkih potreba posebno, turizam se nije razvijao onim tempom i u okviru onih etapa koje su bile karakteristične za privredu u celini svake zemlje Zapadnog Balkana pojedinačno.

Za potrebe istraživanja u sledećem delu rada, posmatraće se globalne karakteristike razvoja turističkog prometa u prethodnom periodu, u svim zemljama Zapadnog Balkana, izuzev Albanije. Za sagledavanje obima i dinamike ukupno realizovanog turističkog prometa dajemo sledeći kratak osvrt na turizam pomenutih država, kao važan faktor privrednog razvoja privreda zemalja Zapadnog Balkana, polazeći od prethodno definisanog direktnog i indirektnog uticaja turizma na privredu.

Turizam je u Republici Hrvatskoj za prvih devet meseci 2009. godine ostvario dosta zavidne rezultate, u vreme svetske ekonomske krize, kada turističke velesile poput Francuske, Španije, Italije beleže i dvo-cifrene minuse prihoda od turističke delatnosti. Tokom ovog perioda u Hrvatskoj je ugošćeno približno deset miliona gostiju, a ostvareno je 56,6 miliona noćenja.¹⁴ Kako navodi turistička organizacija

Hrvatske najbrojniji gosti su bili Nemci – 1,47 miliona, što je za 2% više nego prošle godine, a ostvarili su i 5% noćenja više u odnosu na lane. Drugi po brojnosti su Italijani koji su takođe ove godine bili brojniji za 1%, a ostvarili su za 2% više noćenja. Slede gosti iz Slovenije koji su došli u skoro istom broju kao i prošle godine, dok su Austrijanci kao četvrti po broju poseta postavili nove rekorde, tj. 9% više ih je boravilo po broju i 11% više po noćenjima. Od najbrojnijih turista koji posećuju Hrvatsku jedino su Česi podbacili, jer su ove godine bili brojčano slabiji za 2%. Domaćih gostiju na hrvatskom moru bilo je 10% manje nego prošle godine. U istom procentu podbacili su gosti iz Bosne i Hercegovine, Danske, Mađarske Izraela i Francuske. Ruskih turista je za devet meseci 2009. godine bilo oko 40 hiljada, što je za četvrtinu manje nego lani, dok su Amerikanci sa upola manjim brojem zabeležili pad od 21%.

Prema prvim podacima Udruženja turističkih zajednica od januara do septembra 2009. godine na Jadranu je ostvareno ukupno 2.766.764 turističkih dolazaka što je 7% manje nego u istom razdoblju prošle godine. Od toga je 458.295 domaćih dolazaka, 11% manje nego prošle godine te 2.308.469 stranih dolazaka što je 6% manje nego lani. U istom periodu je na Jadranu i u Zagrebu ostvareno 3.028.794 turističkih dolazaka (8% manje), a od toga je 537.263 domaćih dolazaka (11%), i 2.491.531 stranih dolazaka (7%) manje u odnosu na isto razdoblje

¹³ Unković, Zečević (2007: 271)

¹⁴ Više videti na sajtu: [http://www.dzs.hr/Hrv/Publication/First Release/first eldet.asp?pYear=2009&pid subject=4](http://www.dzs.hr/Hrv/Publication/First%20Release/first%20eldet.asp?pYear=2009&pid%20subject=4)

lani. Na Jadranu i u Zagrebu je u periodu od januara do septembra 2009. godine ostvareno 12.467.727 prijavljenih noćenja što je 4% manje nego u istom periodu prošle godine. Ostvareno je 1.619.861 noćenja domaćih, 8% manje te 10.847.866 noćenja stranih turista, što je 3% manje u odnosu na prošlu godinu.¹⁵

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u periodu januar–septembar 2009. godine u Srbiji je boravilo ukupno 1.592.735 turista, što je za 9% manje u odnosu na isti period prošle godine. Domaćih turista je bilo 1.086.195 što je za 13% manje, dok je stranih gostiju bilo 506.540, tj. 2% više nego u istom periodu 2008. godine. Ovi podaci ne obuhvataju prostor Kosova i Metohije. Ukupno je ostvareno 5.543.452 noćenja, što je 4% manje nego u periodu januar–avgust 2008. godine. Domaći turisti ostvarili su 4.375.116 noćenja (7% manje noćenja), a inostrani turisti su ostvarili 1.168.336 noćenja što je 7% više nego lani. Mereno brojem ostvarenih noćenja, domaći turisti su najviše boravili u banjskim mestima Vrnjačka banja, Zlatibor, Soko banja (41%), dok su inostrani gosti najviše boravili u administrativnim centrima Beograd, Novi Sad, Niš (60%).¹⁶

Od evropskih i vanevropskih zemalja najveći broj noćenja u periodu januar–septembar 2009. godine ostvarili su turisti iz Bosne i Hercegovine (122.485 noćenja, što je 4% više u poređenju se istim periodom prošle godine). Po broju turističkih poseta zatim slede gosti iz Crne Gore, Slovenije i Nemačke.¹⁷

Za prvih osam meseci 2009. godine BiH je posetilo 383.390 turista što je za 8,1% manje u odnosu na isti period prošle godine. Domaći turisti su ostvarili 11,4%, a strani 5,1% dolazaka manje nego lani. U prvih osam meseci 2009. godine turisti su ostvarili 868.848 noćenja, što predstavlja smanjenje od 11,5% u odnosu na isti period lani. Domaći turisti ostvarili su 13,3%, a strani 9,9% manje noćenja u odnosu na isti period prošle godine.

Bosnu i Hercegovinu je u avgustu 2009. godine posetilo 53.667 turista, što je na istom nivou kao u julu 2009. godine, a što iznosi 5% manje nego u odnosu na isti period 2008. godine. Takođe BiH će do kraja 2009. godine usled svetske ekonomske krize posetiti 17% manje turista, čime će prihod od turističke delatnosti Bosne i Hercegovine biti manji za 100 miliona konvertibilnih maraka, procene su Grupacije za ugostiteljstvo i turizam Spoljnotrgovinske komore Bosne i Hercegovine.¹⁸

Prema podacima Zavoda za statistiku Crne Gore 2009. godine, Crnu Goru je posetilo ukupno 797.071 domaćih i stranih gostiju. Od ovog broja 156.857 su domaći, a 640.214 su gosti iz inostranstva. Najviše stranih turista je boravilo iz Srbije (419.273), potom sledi 61.092 gosta iz Rusije, 55.553 turista iz Bosne i Hercegovine, 28.674 posetilaca iz Češke Republike. Takođe registrovan je broj od 14.469 posetilaca iz Makedonije, 25.925 gostiju iz Albanije, 17.702 gosta iz Italije, kao i 11.636 posetilaca iz Republike Hrvatske i 17.607 gostiju iz Slovenije.

Najviše gostiju koji su posetili Crnu Goru boravilo je na primorju, zatim po broju poseta sledi glavni grad pa planinska mesta. Strani turisti su najviše boravili u privatnom smeštaju (309.053), turističkim naseljima (49.313), dečijim i omladinskim odmaralištima (19.649), i hotelima (155.198). Ostali posetioci su svoja noćenja ostvarivali po drugim turističko ugostiteljskim objektima. Takođe se mora napomenuti da je najveći broj noćenja ostvaren u primorskim mestima, zatim slede ostala turistička mesta i glavni grad Crne Gore. Prema izjavama zvaničnika iz Turističke organizacije Crne Gore, svetska ekonomska kriza i te kako se osetila u turizmu Crne Gore.¹⁹

¹⁵ Svi podaci su peuzeti sa sajta: http://press.croatia.hr/priopćenja_za-javnost/Default.aspx?setlang=hr

¹⁶ Detaljnije pogledati na sajtu Turističke organizacije Srbije:

<http://serbia-tourism.org/srpski/info2/main.php?naviv=Touristicke%20informacije&dat=info&poc=tos>

¹⁷ Za detaljnije podatke pogledati sajt Republičkog zavoda za statistiku; <http://www.rzs.rs>

¹⁸ Pogledati: http://www.turizamrs.org/pocetna.php?page=9&menu_id=6&cid=6

¹⁹ Detaljnije i detaljnije informacije potražiti na sajtu: www.montenegro.travel/xx1/sr/aboutmontenegro/index.html
www.monstat.cg.me

Makedoniju je prema podacima Državnog zavoda za statistiku, koji se odnose za prvo polugodište 2009. godine posetilo 2,3% turista više nego u istom periodu 2008. godine. Pri tome je broj domaćih gostiju smanjen za 4,6%, a stranih povećan za 9,5%. I broj noćenja je u posmatраних prvih šest meseci porastao, ali neznatno, za 0,3%. Takođe je broj noćenja domaćih turista opao, skoro 5%, a stranih porastao za 6%. U junu 2009. godine Makedoniju je posetilo 51.276 gostiju, pri čemu je broj stranih povećan gotovo 20%, a domaćih smanjen 12%.²⁰

U prvih devet meseci 2009. godine u odnosu na isto razdoblje prošle godine, broj turista je veći za 12,4% i to kod domaćih za 13,1% i stranih za 11,4%. Noćenja su pak porasla za 10,1%, kod domaćih turista 9%, a kod stranih 13,6%.

Polazeći od prethodnog komparativnog prikaza, dinamika turističkih boravaka s jedne strane, i prihoda od stranih i domaćih turista s druge strane, kao i od konkretne situacije u ostalim turističkim zemljama, mogli bi zaključiti da je turizam vršio značajan direktan uticaj na društveni proizvod i nacionalni dohodak, gore pomenutih zemalja Zapadnog Balkana. Pored toga što se turizam javljao kao značajan faktor direktnog uticaja na GDP kroz prelivanje nacionalnog dohotka iz drugih zemalja na bazi potrošnje stranih turista, on vrši i veliki uticaj na ravnomerniji razmeštaj proizvodnih snaga²¹ posebno u okviru država koje pripadaju Zapadnom Balkanu. Ne upuštajući se posebno u analizu međuzavisnosti razvoja turizma i ostalih privrednih delatnosti pojedinačno, mogli bismo zaključiti da je u zemljama Zapadnog Balkana turizam uslovio veliku ekspanziju srodnih delatnosti. Ovde se prvenstveno misli na ugostiteljstvo i putničke agencije, koje bez turizma ne bi mogli da nađu značajnije tržište za plasman svojih usluga. U tom smislu turizam je od izuzetnog značaja kao faktor zaposlenosti radno sposobnog stanovništva, pogotovo u vreme svetske ekonomske krize.

Zaključak

Dugoročni programi ekonomske stabilizacije zemalja Zapadnog Balkana, dali su značajno mesto turizmu u celokupnom društvenom i privrednom razvoju. Pri tome se posebno ističe izvozna komponenta turizma koja se bazira na njegovim komparativnim prednostima koje nisu u dovoljnoj meri korišćene. Smatra se da turizam treba razvijati brže od proseka ukupne privrede, ukoliko postoji adekvatna tražnja na međunarodnom tržištu. Ovo bi omogućilo postizanje većih izvoznih efekata, još značajnije njegove multiplikovane uticaje kada je u pitanju razvoj drugih delatnosti, ravnomerniji regionalni razvoj i veće zapošljavanje stanovništva.

Međunarodno regionalno integrisanje Zapadnog Balkana kao strateško razvojno pitanje uslovljeno je otklanjanjem teškoća, prevazilaženjem krizne situacije kao i promenom geostrateškog i geopolitičkog ponašanja i delovanja Evropske unije prema prostoru Jugoistočne Evrope. Podrazumeva se da da bi intenzivnija međuregionalna saradnja multiplikovala rast i razvoj i da bi stimulisala strane investicije u turističku delatnost, jer bi zbog smanjivanja nestabilnosti uslovlila poboljšanje poslovne klime. Pored toga, bila bi ubrzana integracija u Evropsku uniju. Stvaranje pretpostavki za ravnopravno uključivanje zemalja ovog regiona u evroatlanske integracije, po pravilima koje nameću ekonomski moćni partneri, složen je i dugoročan proces. Uspešnost prilagođavanja zadatim normama zavisice od mogućnosti država da savladaju nasledene ekonomske, socijalne i političke probleme i valorizuju sopstvene komparativne prednosti.

Usled fundamentalnih promena u turizmu, do kojih je došlo zbog nastale svetske ekonomske krize, danas se gotovo trećina turističkog biznisa odvija izvan klasično shvaćenih putovanja zbog godišnjih odmora. Novi oblici putovanja, novi turistički proizvodi i nove destinacije su nove činjenice svetske turističke industrije.

²⁰ Podaci Državnog zavoda za statistiku Makedonije.

²¹ Middleton, Hawkins (1998: 86)

Svaka zemlja Zapadnog Balkana danas može igrati u globalnoj turističkoj utakmici ukoliko svoje atrakcije profesionalno razvije poštujući pravila i ključeve uspeha razvoja turističkih proizvoda i njihove prezentacije na svetskom tržištu.

Zemlje Zapadnog Balkana nalaze se na raskrsnici gde se odvijaju intenzivna prilagođavanja evropskim integracijama i gde se ispoljava snažan rast konkurentskog kapaciteta institucija, preduzeća i pojedinaca. Zemlje Zapadnog Balkana su na putu definisanja onih razvojnih klastera i privrednih sektora sa šansama za uspeh gde će samostalno i uz podršku međunarodne zajednice morati da što pre izgrade i realizuju konkurentne strategije rasta. Turističke atrakcije država Zapadnog Balkana nisu dosad dovoljno valorizovane iz jednostavnog razloga što turizam nikad nije bio ozbiljna tema razvojne politike. S druge strane, mnoge svetske destinacije sa sličnim ili slabijim potencijalom atrakcija su poslednjih godina načinile napore koje su ih dovele na mapu svetskih turističkih zemalja. Primeri Mađarske, Češke, Bugarske, Rumunije i Poljske to najbolje potvrđuju.

Zemlje Zapadnog Balkana danas imaju samo komparativne prednosti u turizmu jer poseduju diversifikovanu strukturu atrakcija, jer su blizu tradicionalnim i novim turističkim tržištima, jer imaju dugu istoriju i opštu prepoznatljivost, očuvane prirodne resurse i srazmerno dobre komunikacije i poseduju veliki ljudski potencijal. Proces transformacije komparativnih u konkurentne prednosti u turizmu zemalja Zapadnog Balkana, deo je celovitih reformskih procesa, kao i političkog određenja turizmu kao važnom generatoru nacionalnih blagostanja.

Svet se danas kroz finansijsku krizu suočava sa kratkoročnim i dugoročnim izazovima, čije rešavanje zavisi od modela izbrane strategije izlaska iz nje. Prioritet u planovima oporavka od finansijske krize svakako bi morao da bude stimulisanje ekonomskog oporavka i stvaranje uslova za privredni rast. Ti planovi bi trebalo da podržavaju ekonomski rast i humani razvoj, kako bi se država zaštitila od nestabilnosti. Iskustvo iz dosadašnjih kriza upućuje na zaključak da se kriza lakše prevazilazi putem investicija u ljudske resurse i turizam, koje predstavljaju ključni faktor dugoročnog razvoja i smanjenja nezaposlenosti. Mere za obnavljanje ekonomskog rasta su esencijalne, pošto jesu odgovor na pitanje šta su zapravo budući ciljevi, da li su to ciljevi ekonomskog blagostanja ljudi, zaposlenost, zaštita životne sredine ili poboljšanje obrazovne strukture stanovništva u susretu sa novim tehnološkim izazovima. Danas je, pogotovo za zemlje Zapadnog Balkana važan prioritet ulaganja u turističku infrastrukturu, odnosno izgradnju savremenog turističkog sistema kao, jedne od najvećih investicija u vreme ekonomske krize.

Literatura

- [1] Bakić, O., (2002) *Marketing menadžment turističke destinacije*, Beograd, CID, Ekonomski fakultet
- [2] Bartik, T. J., (1991) *Who Benefits from State and Local Economic Development Policies?*, Kalamazo, W. E., Upjohn Institute for Employment Research
- [3] Bjelić, P., (2008) *Međunarodna trgovina*, Beograd, CID, Ekonomski fakultet
- [4] Devetaković, S., (2003) *Ekonomika Jugoslavije – nacionalna ekonomija*, Beograd, Ekonomski fakultet
- [5] Devetaković, S., (2009) *Regional Development Support – Options, Limitations and Applicability in Serbian Economic Reality*, „Poslovno okruženje u Srbiji i svetska ekonomska kriza”, Novi Sad, Visoka poslovna škola strukovnih studija
- [6] Jovanović Gavrilović, B., 2008., *Globalizacija nacionalna ekonomija i održiv razvoj*, „Ekonomska politika i privredni razvoj”, Beograd, Ekonomski fakultet

- [7] Lutovac, D. M., (2009) *Obrazovanje kao razvojni stub ekonomije i globalna ekonomska kriza*, „Poslovno okruženje u Srbiji i svetska ekonomska kriza“, Novi Sad, Visoka poslovna škola strukovnih studija
- [8] Middleton, V. T. C., Hawkins, R., (1998) *Sustainable Tourism – A Marketing perspective*, London, Butterworth, heinemann
- [9] Sridhar, K. S., (2005) *Incentives for regional Development-Competition Among Sub National Governments*, Palgrave, Macmillan
- [10] Theolbald, W. F., (2005) *Global Tourism*, London, Elsevier Inc.
- [11] Unković, S., Zečević, B., (2007) *Ekonomika turizma*, Beograd, Ekonomski fakultet, CID
- [12] http://www.dzs.hr/Hrv/Publication/FirstRelease/first_eldet.asp?pYear=2009&pid subject=4
- [13] http://press.croatia.hr/priopćenja_za-javnost/Default.aspx?setlang=hr
- [14] <http://serbiatourism.org/srpski/info2/main.php?nayiv=Touristicke%20informacije&dat=info&poc=tos>
- [15] <http://www.rzs.rs>
- [16] http://www.turizamrs.org/pocetna.php?page=9&menu_id=6&cid=6
- [17] www.montenegro.travel/xxl/sr/aboutmontenegro/index.html
- [18] www.monstat.cg.me
- [19] <http://encyclopedia.farlex.com/CEFTA+2006>>Central.European.Free.Trade.Agreement